

Nödår och krissituationer i Björna socken

Missväxt med åtföljande nödårsperioder är en ofta förekommande företeelse i den svenska historien. Denna drabbade särskilt hårt de områden, som hade dåligt ställt med vägar och transportmedel och som därmed ej kunde få hjälp från bättre lottade landsändar. En lokal skördekatastrof kunde därför få förödande verkningar, då avlägsna bygder blev mer eller mindre lämnade åt sig själva att klara upp de brydsamma situationer, som uppstod, när årsväxten slog fel. Eftersom befolkningen till övervägande del levde av det jorden gav, var katastrofen ett faktum, när människorna utlämnades åt naturens krafter – långvarig torka, våldsam snösmältning med åtföljande översvämningar, sena vårar som fördröjde sådden eller tidig nattfrost som förstörde potatis och brödsäd. När sådana händelser inträffade, stod nöden för dörren och att ta till tigarstaven var ej långt borta.

1800-talet, som var hårt ansatt av missväxt, lever därför ännu i folktraditionen i Björna som ett svältens århundrade. Sockenprotokoll och andra handlingar styrker detta förhållande.

Redan det första decenniet av 1800-talet

inträffade en sådan period av missväxt. Icke nog med att åren 1808–1809 genom krig tillhör de mörka bladen i vår historia utan därtill inträffade svår missväxt dessa år, vilken drabbade Norrland hårt. Det berättas bl. a., att redan 1807 var ett nödår häruppe. Så följde sommaren 1808 med så sträng torka, att hö- och sädesskörden slog fullständigt fel. Allmogen måste därför slakta ut minst en tredjedel av sin boskap. Och i allt elände levde befolkningen mitt uppe i ett förödande krig med ryssarna, vars återverkningar i någon mån givetvis även sträckte sig till den avlägsna björnabygden på sidan om allfarvägarna. Under kriget i Finland hade många ryska krigsfångar förts över till Sverige, och dessa skulle födas och klädas, så gott det

gick. Traditionen från flera byar i Björna förtäljer, att enstaka rysar, troligen desertörer eller flyktingar, skall ha dykt upp och i några fall även blivit bofasta. Givetvis är historier av detta slag (eller där våldsdåd begåtts) svåra att dokumentera, men att helt avfärda dem som sagor går ej heller.

När nöden drev folk till tiggeri

Åren 1829–1833 inträffade stor missväxt i Björna. Redan år 1828 hade lapparna i Lappmarken haft bekymmer, då töväder med åtföljande köld gjort, att renarna ej kom åt renlaven. Massor av renar gick därför åt för de lappar, som brukade vistas inom Björna. De fem missväxtår, som nu drabbade Björna, blev en prövningens tid. Våren 1829 inleddes med svår torka, så att sädesgrodden delvis torkade bort, därpå följde omväxlande regn och köld, så att skörden fullkomligt slog fel. Endast myrslätter tycks ha gett hö det året. De följande fyra åren blev likartade, och nöden var allmän. Tack vare en helhjärtad insats från kyrkoherden Anders Sidner och sockenmännen sökte man hitta utvägar att klara av den besvärliga situationen. Några sockenstämmoprotokoll ger vissa besked därom:

1. 8 maj 1831. På grund av de senaste två årens missväxt måste reparationen av kyrkan uppskjutas.
2. 20 nov. 1831. Hade undersökningar verkstälts av sexmännen (rotemästarna) för att få veta hur stort behovet av spannmål var för att undvika hungersnöd. Bönder, torpare, nybyggare och inhysesjon voro kallade till denna sockenstämma. Därvid framkom, att även om man använde sig av *olika nödbrödsmedel*, så behövdes ett tillskott av minst 150 tunnor säd för att nödortfigt avhjälpa den värsta nöden. Därför anhölls hos Konungens Höga Befallningshavande i största ödmjukhet om höggünstigt förord att av statsmedel erhålla ett lån på 2.500 Riksdaler Riksgäldssedlar. Sockenmännen gick i borgen en för alla och alla för en för att få detta lån. Lånet ville man erhålla vid maj månads ingång 1832, samtidigt som man anhöll att det borde vara räntefritt och få återbetalas i flera omgångar.
3. 5 febr. 1832. Av det begärda lånet hade 1.000 riksdaler anlänt. Det uppdrogs till kyrkoherden att förvara pengarna, att inköpa spannmål och att sälja och förmedla den till de behövande. En förteckning över de behövande föredrogs, varvid 23 bönder och torpare inom socknen (troligen ansedda som välbärgade) *ej* behövde ställa borgen för sina inköp. Men alla de andra, dvs. den fattigare delen av befolkningen, skulle ställa godkänd borgen för att få köpa av säden! Hur det nu skulle gå till!

Till nödens lindrande bland de fattiga beslöt sockenmännen att varje hemmansrök skulle leverera en kappe (4,6 l) korn till kyrkvärden Salomon Hansson i Björna. Med hänsyn till det ringa antalet hemmansägare så inbringade insamlingen endast några tunnor korn. Denna ringa kvantitet skulle sedan sockenmännen utdela till de mest nödlidande. Vid första utdelningen erhöll en nybyggare i Berg åtta kappar och en torpare i Leding och en i Mattarbodum fyra kappar var. Kyrkoherden sände även »tiggarbrev» till ståndspersoner på andra orter, varifrån han fick mindre kvantiteter sill, saltströmming, fläsk, fläsksvål och spannmål att utdela till de nödlidande. Sommaren 1832 blev regnig och kall, och skörden blev ringa. Åter måste man söka nya lån och vädja till myndigheter och enskilda om hjälp för att befolkningen ej skulle svälta ihjäl. Först år 1834 blev skörden fullgod, men de gångna fem svagåren hade satt sina spår – sjukdom, kraftnedsättning och död. Barnen hade drabbats särskilt hårt, och många kunde knappt stå på sina spinkiga ben. När all hjälp hade synts utsiktslös hade en del tvingats till tiggeri.

Nödföda såsom barkbröd bättre än sitt rykte

Under tider av missväxt skulle man aldrig ha överlevt, om man ej haft tillgång till s. k. nödföda av olika slag. Och vis av erfarenheter användes den även av mången under bättre skördeår. Den nödföda man använde sig av var vanligen bark från tall, gran, asp och björk. Tallbarken var den mest eftersökta. Man skalade av stammarna, när träden savade och fram till röt månaden. Därvid tillvaratogs den inre barken, savlagret (kambiet), det torkades och maldes till mjöl. Med litet tillsats av vanligt mjöl bakades bröd och kokades gröt. I sin bok »Föda och nödföda» framhåller fil. lic. Kerstin Eidlitz, att barken innehöll bl. a. C-vitaminer. Och författaren Vilhelm Moberg berättar i en uppsats »Det dagliga brödet», att han genom rådfrågning hos kostföreträdare inom vetenskapen fått fram, att den bark, som användes vid brödbakning, innehöll dels rörsocker, frukt- och druvsocker, dels vissa nödvändiga metaller. Dessutom innehöll den fettsyror och protein. »Det var således ett närande och mineralrikt tillskott till människans föda!»

Men de gamle tyckte nog inte riktigt lika. De sade, att barkbrödet var torrt och tungt att äta och smälta, men »att tillsammans med brännvin gick det att få ned!».

Annan nödföda var renlav och islandslav, som även innehåller vissa näringsämnen, så kunde man t. ex. tillverka brännvin på renlav, s. k. renmossabrännvin. I skriften »Nödbrödsämnen under missväxtår, 1867» rekommenderade myndigheterna folk att använda islandslav, granlav, renlav och skägglav som tillsats vid tillredning av gröt och bröd. Som en kuriositet kan även nämnas att hästkött på

Olof Westmans änka i Movattnet
Brita Stina, f. 1832, d. 1923.

Ankan Maria Edlund, Movattnet, f.
1856, d. 1959, 103 år gammal. Hon
var dotter till Brita Stina Westman.

Båda kvinnorna hade varit med om nödåren på 1860-talet och hade många episoder därom att berätta.

sina håll ansågs som nödföda åren 1866/67. Aversionen mot detta kött var stor på den tiden, och nu är det en dyr lækkerhet!

Inom socknen omtalas även hur man under nödår malde kornhalm och tillredde gröt och välling av den. En 90-årig man berättade för mig om nödåren i början på 1890-talet. Han minns mycket väl, hur illa den sås smakade som hans mamma måste göra av salt upplöst i vatten plus någon näve kornmjöl. Tänk att det ännu lever människor med de barndomsminnena!

För att återgå till nödfödan – bark, lavar etc. – så var den kanske bättre än sitt rykte. Under alla omständigheter har den i krislägen bidragit till räddningen av vårt folk under århundraden. Men populärt blev aldrig barkbrödet, då det alltid sammankopplades med dåliga tider. Man behöver bara erinra om den svenske kungen Kristoffer av Bayern, som regerade i mitten på 1400-talet och fick namnet »Kristoffer Barkekonung»!

Brödet, som i alla tider utgjort en huvudingrediens i vår föda, har helst bakats av rent mjöl, här i trakten sedan gammalt av kornmjöl. Under 1800-talet är det mera sällan man ser i handelsböckerna, att någon köper vitt mjöl (vetemjöl). De som gjorde det var s. k. ståndspersoner – prästen och klockaren samt någon enstaka storbonde, som slog på stort till storhelgerna.

Skörden slog även fel åren 1812 och 1821, och om nödåret 1856 heter det i ett sockenstämmoprotokoll från 1/6 1857, att då skörden varit dålig 1856, hade församlingen nödgats köpa mat- och utsädeskorn för 50.000–60.000 riksdaler riksgälds, och då fattigvården upp-

